

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ДЛЯ ВЕДЕННЯ ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

Ільків Н. В.

ВСТУП

На сучасному етапі суспільного розвитку органічне землеробство виступає одним із найраціональніших та найекологічніших методів з ведення сільського господарства. Слід відзначити багатоаспектність органічного землеробства, яке включає різні заходи (агротехнічні, меліоративні, організаційні та інші), що реалізуються на землях сільськогосподарського призначення, та спрямовані на виробництво органічної сільськогосподарської продукції.

Виконання Україною своїх зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, що була підписана 27 червня 2014 р. щодо адаптації вітчизняного законодавства до вимог стандартів ЄС, передбачає реалізацію завдання із заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій, *inter alia* шляхом впровадження найкращих практик у цих сферах (глава 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій»)¹.

У звіті Європейської комісії «Імпорт органічних агропродовольчих товарів в ЄС» за 2019 рік зазначається, що у 2019 році Україна зайняла I місце у Європі й II у світі (посеред 123 держав) за обсягами тієї органічної продукції, що експортується до ЄС.²

¹ Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

² Україна посіла перше місце в Європі за обсягами імпортованої органічної продукції та друге – у світі: Урядовий портал.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/news>

За оприлюдненими у 2020 році даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України у 2019 році загальна площа земель, на яких ведеться органічне землеробство, становила 468 тисяч гектарів, що складає 1,1 % від загальної площі земель сільськогосподарського призначення України. Це на 20 % більше, ніж у 2018 році. Важливим є зростання кількості операторів органічного ринку, їх кількість становила 617, і з них сільськогосподарськими виробниками є 470.³

Європейська Комісія в стратегії ЄС «Від ферми до виделки» від 20 травня 2020 року зазначила, що до 2030 року передбачається збільшення земель під органічним виробництвом до 25 % сільськогосподарських угідь. Наразі ця цифра становить близько 8%.

Але правове регулювання органічного землеробства в Україні все ще перебуває на стадії становлення. Відсутність спеціального нормативно-правового регулювання та наявність різних наукових підходів до розуміння поняття «органічне землеробство» призводить до погіршення стану земель для ведення органічного землеробства та гальмує розвиток органічного сільського господарства.

1. Поняття та сутність органічного землеробства як виду сільськогосподарського землевикористання

Для характеристики органічного землеробства важливе значення має дослідження його у контексті забезпечення сталого розвитку. 30 вересня 2019 року Президент України підписав Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», в якому підтримав забезпечення досягнення глобальних цілей сталого розвитку та результатів їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, серед яких сприяння сталому розвитку сільського господарства. В якості завдання, спрямованого на досягнення цієї цілі, у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна»⁴, визначено забезпечити створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і

³ Органічне виробництво в Україні: інформаційно-аналітичний портал апк україни. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini>

⁴ Про Цілі сталого розвитку на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>

поступово покращують якість земель та ґрунтів, в першу чергу за рахунок використання інноваційних технологій. Індикатором виконання цього завдання слугує частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь України, %.

У ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» (далі – ЗУ про основні принципи та вимоги до органічного виробництва) визначається поняття «органічне виробництво» як сертифікована діяльність, що пов'язана із виробництвом сільськогосподарської продукції (у т.ч. всі стадії технологічного процесу, зокрема первинне виробництво (включаючи збирання), підготовку, обробку, змішування та пов'язані із цим процедури, наповнення, пакування, переробка, відновлення та інші зміни стану продукції), яка провадиться з дотриманням вимог законодавства в сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції.⁵ Отже основним результатом на досягнення якого має бути спрямовано органічне виробництво – органічна продукція. Під нею розуміється «сільськогосподарська продукція, у т.ч. харчові продукти й корми, що отримані в процесі органічного виробництва».

На думку В.Ю. Уркевича, органічне виробництво є особливим способом (методом) ведення сільського господарства (зокрема виробництва сільськогосподарської продукції), яке здійснюється на сертифікованих землях сільськогосподарського призначення й підлягає обов'язковій сертифікації, та передбачає використання системи управління виробництвом, з врахуванням необхідності покращення стану агроєкосистеми (включаючи біологічне різноманіття, біологічні цикли й біологічну природу ґрунту), зі здійсненням мінімального обробітку ґрунту й використанням енерго– й ресурсоощадні технологій, та що характеризується турботою щодо усіх компонентів довкілля і з відмовою від використання яких-небудь штучних добрив чи синтетичних хімікатів і застосування генно модифікованих організмів, для

⁵ Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10 липня 2018 р. № 5448-д. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19>

максимального задоволення суспільства продукцією, яка виробляється з застосуванням природних речовин й механізмів.⁶

Аналізуючи висловлену В.Ю.Уркевичем думку, слід звернути увагу на те, що він фактично ототожнює поняття «органічне виробництво» з поняттям «органічне сільське господарство». Відбулося це і на законодавчому рівні. Але потрібно врахувати, що органічне виробництво здійснюється і в інших галузях, а не лише у сільськогосподарському виробництві. Підтвердження цьому знаходимо і у законодавстві, оскільки законодавець розуміючи під органічним виробництвом сільськогосподарську діяльність, виділяє такі її галузі як органічне рослинництво (у т.ч. насінництво та розсадництво); органічне тваринництво (у тому числі птахівництво, бджільництво); органічне грибівництво (у тому числі вирощування органічних дріжджів); органічна аквакультура; виробництво органічних морських водоростей; виробництво органічних харчових продуктів (у тому числі органічне виноробство); виробництво органічних кормів; заготівля органічних об'єктів рослинного світу (ст.13 ЗУ про основні принципи та вимоги до органічного виробництва). Хоча основними серед них слід визнати «органічне рослинництво» та «органічне тваринництво». Поняття «органічне рослинництво» з'явилося нещодавно, а до того часу поширеним було поняття «органічне землеробство».

«Органічне рослинництво» визначається як органічне виробництво, пов'язане з вирощуванням культурних рослин, а також заготівлею об'єктів рослинного світу із дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції. З цього визначення слідує, що тут охоплено дві складові органічного землеробства, сутністю якого є вирощування культурних рослин та заготівля природних рослинних ресурсів. Але слід зважити, що відносини щодо вирощування сільськогосподарських рослин врегульовані земельним і аграрним законодавством, а щодо заготівлі природних рослинних ресурсів – екологічним законодавством, зокрема, Законом України «Про рослинний світ». Тому впливає висновок щодо органічного виробництва, що пов'язане із заготівлею природних рослинних ресурсів, про неправильність його віднесення до органічного

⁶ Уркевич В. Ю. Про правове регулювання користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. *Юридичний радник*. 2009. № 2 (28). С. 7.

землеробства. А це значить, що поняття «органічне рослинництво» є ширшим за змістом, аніж «органічне землеробство». Однак органічне рослинництво пов'язується насамперед з вирощуванням культурних сільськогосподарських рослин. Здійснення органічного землеробства, відповідно, нерозривно пов'язане з безпосередньою експлуатацією складовою земель сільськогосподарського призначення – сільськогосподарськими угіддями (для прикладу оранка, сівба, збір врожаю і ін.). Тож хоча б з правової точки зору можна припустити використання поняття «органічне землеробство» для позначення органічного рослинництва. У земельно-правовому аспекті вдалішим являється поняття «органічне землеробство», що використовується для позначення виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

Галузю органічного виробництва, що тісно пов'язана з використанням земель сільськогосподарського призначення є органічне тваринництво як органічне виробництво, пов'язане з утриманням, розведенням (виробництвом) сільськогосподарських тварин (у тому числі птиці та комах) та продукції для отримання продукції тваринного походження. Однак у ст.19 Закону основна увага звернута лише на вимоги до походження тварин, методів утримання, розведення, годування та ін. і жодним чином щодо земель. Щодо правового режиму земель, то визначальною для його визначення є п. 21 Порядку (детальних правила) органічного виробництва та обігу органічної продукції, відповідно до якої дозволяється використання земель, на яких здійснюється неорганічне виробництво, для тварин, які вирощуються згідно із законодавством у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, а також використання земель, на яких здійснюється органічне виробництво, для тварин, які не утримуються згідно з вимогами законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, за умови дотримання певних обмежень.

Так, неорганічні тварини можуть перебувати у господарстві за умови, що їх вирощують на потужностях, які відокремлені від потужностей, на яких здійснюється виробництво відповідно до законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, а також за умови вирощування інших видів тварин (п.251). Також для неорганічних тварин дозволяється використовувати органічні пасовища протягом

обмеженого часу щороку за умови, що такі тварини не перебувають одночасно на одному пасовищі з органічними тваринами.

У спеціальній літературі землеробство розглядають як відповідну діяльність, що нерозривно пов'язана й спрямована на використання земель з метою отримання певних благ й здійснення належних заходів для їх збереження, покращення стану, а в ряді випадків і відтворення.⁷ Тобто сутність землеробства полягає у діяльності «на землі» для вирощування сільськогосподарської продукції й здійснення заходів щодо збереження і покращення стану земель.

Погоджуючись із Р.А. Цилюрик характерними ознаками органічного землеробства, що могли б бути закріплені у законодавстві, є наступні: 1) постійний і міцний взаємозв'язок між органічним землеробством та землею, що є головним засобом виробництва, й одночасно розглядається і як предмет і як засіб праці; 2) здійснення органічного землеробства відбувається в межах агросфери, що виступає сферою виникнення, зміни й припинення аграрних суспільних відносин між суб'єктами, які складаються у процесі функціонування аграрного сектору економіки та сільських територій і агроландшафтів, агробіоценозів й агрокосистем, що задіяні в сільськогосподарській й тісно пов'язаній із нею діяльністю.⁸

Органічне сільське господарство має на меті підтримання здорового стану ґрунтів, екосистем й суспільства, поєднуючи у собі традиції, інновації та науку для забезпечення такого стану довкілля, що сприяло б розвитку збалансованих взаємовідносин та належного рівня життя для суспільства. На цьому акцентується і у законодавстві ЄС (Про органічне виробництво і маркування органічних продуктів: Директива ЄС від 28.06.2007 р. № 834/2007), де розглядається органічне сільськогосподарське виробництво як цілісна система господарювання й виробництва харчових продуктів, в якій поєднується застосування найкращих практик для збереження навколишнього середовища, належного рівня біологічної різноманітності, збереження природних об'єктів, застосування

⁷ Піддубна Д. С. Правовий захист органічної продукції від генетично модифікованих організмів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2015. С. 11.

⁸ Савельєва О. М. Правове регулювання відносин в агросфері: *монографія* / за заг. ред. М. В. Шульги. Харків: Мадрид, 2017. 208 с.

обґрунтованих стандартів утримання тварин, та такий метод виробництва, який відповідав би встановленим вимогам до продуктів, що виготовлені із використанням речовин й процесів природного походження.

У законодавчому визначенні цей аспект розкривається лише частково.

У науковій літературі сутність органічного сільського господарства пов'язується, як правило, зі збереженням й підвищенням родючості ґрунтів, збільшенням урожайності шляхом застосування сівозміни та органічних добрив, чи спеціальної безвідвальної оранки або інших агротехнічних заходів.⁹

Органічному землеробству, основний зміст якого становить вирощування сільськогосподарських культур, і що є різновидом органічного виробництва, притаманні такі особливості, що насамперед пов'язані із обмеженнями й заборонами на застосування синтетичних мінеральних добрив, зокрема пестицидів і агрохімікатів, регуляторів росту рослин й ін.

Має місце твердження, що органічним сільським господарством вважається така агровиробнича практика, що передбачає табу на використання синтетичних хімікатів (як то добрива, пестициди, ін.), та здійснюється мінімально можливий обробіток ґрунту й зовсім не застосовуються ГМО, при цьому нею охоплюються насамперед такі галузі, як рослинництво й овочівництво, садівництво і тваринництво.¹⁰

Це, в свою чергу, зумовлює визнання органічного сільського господарства в якості важливого засобу екологізації аграрного виробництва, а це передбачає такі умови для ведення сільськогосподарської діяльності, при яких забезпечується охорона навколишнього природного середовища й збереження біологічного різноманіття для наступних поколінь¹¹. Однак, зведення органічного сільського господарства тільки до засобів екологізації сільськогосподарського виробництва не є вірним.

⁹ Реализация потенциала сельского хозяйства региона: моногр. / кол. авторов: Н. Н. Балашова, Р. С. Шепитько, Е. Н. Кашинская и др. / под. ред. Шепитько Р. С. Волгоград: Волгоград. гос. ун-т, 2016. С. 146.

¹⁰ Ярмілка В. ЕМ-технологія – основа органічного землеробства. *Агроогляд*. 2015. № 1. С. 42.

¹¹ Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2014. С. 5.

Таким чином, системний аналіз наукових та нормативних визначень поняття «органічне землеробство» вказує на те, що воно є невід’ємним складником органічного сільськогосподарського виробництва. Всі ті ознаки, що характеризують органічне виробництво, властиві й органічному землеробству. Особливістю органічного землеробства є те, що воно, по-перше, спрямоване на виробництво органічної сільськогосподарської продукції, та, по-друге, нерозривно пов’язане із використанням земель сільськогосподарського призначення, головним чином, сільськогосподарських угідь¹².

2. Особливості правового режиму земель для органічного землеробства

Розуміння органічного землеробства як виду використання земель сільськогосподарського призначення¹³ хоч і є слушним, однак не розкриває його істотні ознаки, пов’язані з об’єктом. Як зазначає П.Ф. Кулинич, органічне землеробство є нерозривно пов’язаним із використанням сертифікованих згідно до вимог вирощування органічної продукції земель сільськогосподарського призначення, що знаходяться у власності або користуванні певних суб’єктів, які здійснюють вирощування органічної продукції рослинного походження¹⁴.

Однак ні у Законі України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», ні у жодному іншому нормативно-правовому акті не міститься правових приписів, що визначали б критерії, які могли б використовуватися для вирішення питання про придатність земель сільськогосподарського призначення для виробництва органічної продукції. Щоправда, певні позитивні зрушення вже прослідковуються. Так, у ч. 3 ст. 25 Закону про основні принципи та вимоги до органічного виробництва передбачено встановлення т.зв. перехідного періоду щодо земельних ділянок для вирощування

¹² Цилорик Р. А. Органічне землеробство як елемент органічного сільськогосподарського виробництва: теоретико-правові засади. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 180–183. URL: http://www.pap.in.ua/6_2017/53.pdf.

¹³ Хомінець С. В. Правове забезпечення підвищення родючості ґрунтів: *моногр.* Харків: Фінарт, 2015. 168 с.

¹⁴ Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: *монографія*. Київ: Логос, 2011. 688 с.

органічних сільськогосподарських культур, зокрема для органічного рослинництва його тривалість щодо вирощування однорічних культур не може бути менше ніж 24 місяці до початку посіву, щодо вирощування багаторічних культур – ніж 36 місяців до першого збирання органічної продукції; щодо сінокосів й пасовищ для виробництва органічних кормів та щодо земельних ділянок для вирощування багаторічних фуражних культур не може бути менше ніж 24 місяці до першого збирання органічної продукції.

У Порядку сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції встановлено, що для проведення сертифікації суб'єкт господарювання, що має намір перейти на органічне виробництво та/або здійснювати обіг органічної продукції, надсилає органу сертифікації за допомогою засобів поштового або телекомунікаційного зв'язку заяву про проведення сертифікації.¹⁵ Серед іншого у такій заяві повинні відображатися, зокрема, інформація про землі, на яких планується провадження такої діяльності: площа угіддя, місце розташування.

Крім того, у Порядку (детальних правилах) органічного виробництва та обігу органічної продукції вміщені положення, що визначають вимоги до документування виробниками своєї діяльності, що є обов'язковою умовою для проведення сертифікації виробництва як органічного. Кожен оператор веде загальний та галузевий опис своєї діяльності. Загальний опис складається оператором за формою, визначеною органом сертифікації, та включає визначену інформацію. При цьому до загального опису оператор додає: для сільськогосподарських угідь та місць збирання органічних об'єктів рослинного світу – за наявності дату припинення використання на відповідних земельних ділянках речовин, інших ніж ті, що зазначені в переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях, затвердженому Мінекономіки. Галузевий опис оператора, що здійснює органічне виробництво та/або обіг органічної продукції у галузі рослинництва, повинен включати: крім іншого опис земельних ділянок; щорічний план

¹⁵ Порядок сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1032. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1032-2020-p>

виробництва органічної продукції рослинництва за кожною земельною ділянкою окремо із зазначенням її площі.¹⁶

Для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, насамперед рослинного походження, як належну гарантію виробництва цієї продукції слід розглядати оцінку придатності земельних ділянок. А відсутність належного правового регулювання оцінки придатності зводить нанівець й саму гарантію¹⁷.

Як зазначає М.В.Шульга, для оцінки придатності земель для органічного виробництва сільськогосподарської продукції в основу повинні бути покладені не тільки показники якості ґрунтів й рослин, але і їхня віддаленість від джерел забруднення, тобто промислових підприємств, об'єктів, що можуть забруднювати навколишнє середовище якими-небудь небезпечними речовинами, автомобільних доріг та ін. Також слід приймати за основу й вміст забруднюючих речовин в ґрунті. До врахування при розробці критеріїв для оцінки придатності земель для цієї мети підлягають дані агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення, оскільки її завдання полягає саме у визначенні показників якісного стану ґрунту, його зміни в процесі господарської діяльності, й також умов з раціонального використання органічних добрив, умов охорони від забруднення й відновлення родючості ґрунтів¹⁸.

Підтримуючи висловлену рядом дослідників думку, придатність земель для органічного землеробства, повинна б підтверджуватись відповідним сертифікатом, та така земля відповідно повинна визнаватися об'єктом посиленої правової охорони. Таким чином, актуальною та нагальною потребою є визначення критеріїв для оцінки придатності земель (ґрунтів) для виробництва органічної

¹⁶ Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. № 970. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1032-2020-p>

¹⁷ Ковальчук Т. Г. Щодо правового регулювання оцінки придатності земель (ґрунтів) для виробництва органічної продукції. *Правові засади ведення органічного землеробства*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 – 30 вересня 2017 р.). Харків: «Доміно», 2017. С. 105.

¹⁸ Шульга М. В. Особливості правового режиму земель в межах сировинних зон. *Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права*: теорія та практика: зб. матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 груд. 2018 р.). Харків: ТОВ «Оберіг», 2018. С. 204.

сільськогосподарської продукції, насамперед рослинного походження.

Сучасне чинне законодавство України містить ряд законів й підзаконних актів, норми яких або прямо регулюють суспільні відносини у галузі органічного виробництва сільськогосподарської продукції, або ж присвячені регламентації земельних відносин, які виникають у процесі при використанні земель для цих потреб. Але у чинному земельному законодавстві окремо у складі земель сільськогосподарського призначення не виділено земель органічного землеробства. Такий спеціалізований закон, як ЗК України, навіть не згадує про такі землі, що підлягають використанню для ведення органічного землеробства. Не містить він норм, які б визначали особливості правового режиму їхнього використання, охорони та відтворення. Це вказує на актуальність питання щодо поняття цих земель.

Серед представників земельно-правової науки мають місце пропозиції з визначення поняття земель сільськогосподарського призначення для здійснення органічного землеробства. Для прикладу, Андрейцев В.І. вважає за необхідне у Земельному кодексі України включити окремий розділ під назвою «Органічні землі», розуміючи під ними такі земельні ділянки у складі земель сільськогосподарського призначення, що визначені земельно-правовою документацією, для виробництва й переробки, зберігання ін.. сільськогосподарської органічної продукції при допомозі органічних речовин, й яким властива висока споживча якість та рівень безпеки для здоров'я й життя людей, довкілля та ін. матеріальних та духовних цінностей. Як зазначає науковець, ці землі, їхні розміри й місце розташування, їхній склад визначаються у державному земельному кадастрі й підлягають сертифікації центральним органом влади, до повноважень якого належить регулювання земельних відносин й контроль за використанням та охороною земель, чи за його дорученням відповідним територіальним органом¹⁹.

¹⁹ Андрейцев В. І. Проблема удосконалення правового режиму органічних земель сільськогосподарського призначення. *Правові засади ведення органічного землеробства*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 – 30 вересня 2017 р.). Харків: «Доміно», 2017. С. 5.

Кулинич П.Ф. вказує на те, що землі, що будуть оцінені придатними для органічного землеробства, слід визнати об'єктом особливої правової охорони для забезпечення збереження придатності екологічно безпечних земель для використання у подальшому для вирощування органічної продукції²⁰. Він пропонує вважати земельні ділянки сільськогосподарського призначення сертифіковані відповідно до вимог вирощування органічної продукції, що перебувають у власності чи користуванні суб'єктів господарювання, що вже вирощують чи мають намір вирощувати й реалізовувати органічну сільськогосподарську продукцію, а також перебувають в стані постійного сертифікованого моніторингу зі сторони споживача через систему сертифікатних організацій для забезпечення відповідності стану земель органічних господарств критеріям діяльності з виробництва органічної та екологічно безпечної продукції²¹.

Загалом погоджуючись із наведеними підходами до визначення земель для здійснення органічного землеробства й приймаючи за основу висловлені в науковій літературі пропозиції та норми чинного законодавства, слід було б вважати такими землями визначені землевпорядною документацією земельні ділянки у складі земель сільськогосподарського призначення й надані в користування чи власність для виробництва сільськогосподарської органічної продукції, в основному рослинного походження, при допомозі таких органічних речовин, яким властива споживча якість й рівень безпеки для життя і здоров'я людини та навколишнього природного середовища особами, що набули статус операторів (виробників) екологічно безпечної сільськогосподарської продукції, чи призначені для цих цілей²².

²⁰ Кулинич П. Ф. Виробництво органічної та екологічно чистої сільськогосподарської продукції: земельно-правові аспекти. *Держава і право. Юрид. і політ. науки*. 2009. Вип. 43. С. 417.

²¹ Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: *монографія*. Київ: Логос, 2011. С. 540.

²² Цилорик Р. А. Понятие земель для ведения органического земледелия. *Научный вестник Международного гуманитарного университета. Серия «Юриспруденция»*. 2018. № 33. С. 116–119.

На підтримку та втілення заслуговують наукові обґрунтовані пропозиції про доцільність визнання земель для органічного землеробства як об'єкту особливої охорони²³. Якщо включити органічні землі до переліку тих особливо цінних, що передбачені ст. 150 ЗК України, то це вказуватиме на їхню особливу охорону. Відповідно вилучення або викуп спеціальних органічних земель повинно бути законодавчо заборонено, з окремими винятками, що чітко регламентовані й передбачають жорстку спеціальну процедуру. Така процедура повинна передбачати заходи захисту прав власників й користувачів органічних сільськогосподарських угідь, в т.ч. й право на належну компенсацію що враховувала б тривалість перехідного періоду.

Наступна ознака земель, що підлягають використанню для органічного землеробства – їх використання може здійснювати тільки спеціалізованими суб'єктами. У ЗУ про основні принципи та вимоги до органічного виробництва вони іменуються – «оператори», тобто юридична особа або фізична особа – підприємець, що займаються виробництвом та/або обігом продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції. Фізичні й юридичні особи, у разі якщо вони не занесені до Реєстру виробників органічної продукції, не вправі здійснювати таку діяльність.

При аналізі органічного землеробства як врегульованої правовими нормами діяльності відповідних суб'єктів по використанню відповідних земельних ділянок, слід підкреслити, що у статтях 91 і 96 ЗК України до загальних обов'язків землевласників і землекористувачів віднесено обов'язок з додержання вимог законодавства про охорону довкілля, та по підвищенню родючості ґрунтів й збереження інших корисних властивостей землі. Вказані обов'язки поширюються насамперед суб'єктів, які здійснюють діяльність з ведення органічного землеробства, так як саме в цій

²³ Кулинич П. Ф. Формування агроєкологічного іміджу України як країни органічного землеробства: земельно-правові проблеми. *Правові засади ведення органічного землеробства*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 – 30 вересня 2017 р.). Харків: «Доміно», 2017. С. 133; Шульга М. В. Щодо правового режиму земель, які використовуються для органічного землеробства. *Правові засади ведення органічного землеробства*: зб. матеріалів міжн. науково-практ. конференції (29-30 вересня 2017 р.) / за ред. Шульги М. В. Харків: «Доміно», 2017. С. 236.

галузі господарської діяльності законодавство, що регулює відносини по забезпеченню екологічної безпеки, повинно враховувати не лише закони розвитку природи, але також закони розвитку агрогалузі.

Здійснюючи використання земель для ведення органічного землеробства на операторів покладаються спеціальні додаткові обов'язки у цій галузі. Це передбачено Порядком (детальними правилами) органічного виробництва та обігу органічної продукції.

В основі використання земель сільськогосподарського призначення принцип забезпечення екологічної безпеки, що має особливе значення для органічного землеробства. Будучи діяльністю по використанню відповідних сільськогосподарських земель, що врегульована правовими нормами, це зумовлює необхідність контрольних заходів за використанням та наступним накопиченням засобів хімізації у ґрунтах. Для цієї мети при застосуванні, для прикладу, пестицидів чи агрохімікатів й інших хімічних речовин у законодавстві передбачено необхідність здійснення комплексу певних спеціальних заходів, що враховували б особливості тої чи іншої ґрунтово-кліматичної зони, та результати попереднього агрохімічного обстеження ґрунтів й ін. (ст. 12 Закону України «Про пестициди і агрохімікати»). Для сільськогосподарських підприємств при використанні сільськогосподарських земель, і насамперед для вирощування сільськогосподарської органічної продукції передбачено ведення агрохімічного паспорту земельної ділянки (поля).

Поділяючи позицію П.Ф. Кулинича щодо взяття за основу правового регулювання сільськогосподарського землевикористання двох ключових принципів – принципу постійного (загального) всеохоплюючого аналізу стану сільськогосподарських угідь й земель сільськогосподарського призначення загалом, а також принципу визначення якісного стану земель сільськогосподарського призначення юридичним фактом, із яким законодавець пов'язує обов'язкову й адекватну юридичному факту правову активність суб'єктів земельних правовідносин²⁴, аналіз правового режиму земель для здійснення органічного землеробства потрібно проводити виходячи з них.

²⁴ Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: *монографія*. Київ: Логос, 2011. С. 115.

Принцип постійного всезагального дослідження стану сільськогосподарських угідь, що підлягають використанню для здійснення органічного рослинництва, полягає в тому, що він має на меті виявити динаміку двох складових – сільськогосподарсько-виробничого стану та екологічного стану цих угідь. Його чітке визначення надасть можливість скерувати розвиток цих складових у потрібному очікуваному напрямі, що враховував би всі фактичні обставини.

Необхідною для реалізації цієї мети є проведення інвентаризаційних заходів щодо земель, насамперед, земель сільськогосподарського призначення. Здійснення інвентаризаційних заходів являється важливою передумовою для запровадження й розширення органічного землеробства, також дасть можливість створити базу відомостей про кількісний і якісний стан даних земель, щодо можливих перспектив забезпечення їхнього раціонального та ефективного використання, охорони й відтворення.

Як зазначає Каракаш І.І., їх слід виключити із складу земель сільськогосподарського призначення, і якщо по своїх якісних показниках вони непридатні для ефективного використання, то їх необхідно перевести до складу земель запасу чи піддати консервації на період, необхідний для відновлення їхньої родючості²⁵.

При формуванні цього принципу щодо поводження з органічними землями слід врахувати норми ЗУ про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, відповідно до якого до важливих умов реалізації принципу постійного загального дослідження стану сільськогосподарських угідь належить тотальне обстеження ґрунтового покриву України. Норма щодо необхідності суцільного ґрунтового обстеження через кожні 20 років передбачена статтею 54 ЗУ «Про охорону земель».

Після підписання договору на проведення сертифікації між органом сертифікації та суб'єктом господарювання, що має намір перейти на органічне виробництво та/або здійснювати обіг органічної продукції, орган сертифікації включає оператора до річного плану перевірок та встановлює для нього строки і форму

²⁵ Каракаш І. І. Органічне землеробство та перспективи його розвиток в Україні. *Правові засади ведення органічного землеробства*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 – 30 вересня 2017 р.). Харків: «Доміно», 2017. С. 82.

проведення першої інспекції, щорічної планової перевірки, а у разі необхідності – позапланової та додаткової вибіркової перевірки. Під час першої інспекції або іншої перевірки інспектором з відповідної галузі органічного виробництва та/або обігу органічної продукції здійснюється відбір зразків ґрунту або матеріалів, насіння та садивного матеріалу, продукції, води для проведення лабораторних досліджень (випробувань) (п. 12)²⁶.

Особливості діяльності зі здійснення органічного землеробства зумовлюють особливості правового режиму земель, які для цього використовуються. По-перше, ці землі слід визнати об'єктом особливої правової охорони, що сприятиме забезпеченню збереження їх придатності для наступного використання для виробництва сільськогосподарської органічної продукції, головним чином рослинного походження. Цим землям слід відвести особливе місце серед особливо цінних земель, так як їхнє використання забезпечує суспільні інтереси. По-друге, якісний стан цих земель повинен перебувати під постійним контролем, та бути об'єктом постійного обов'язкового моніторингу; діяльність з використання даних земель для виробництва сільськогосподарської органічної продукції повинна економічно підтримуватися й стимулюватися на державному рівні. Використання земель для ведення органічного землеробства повинно бути обов'язково екологічно збалансованим, так як ці землі виконують важливі екологічні функції. По-третє, у разі вчинення правопорушення, спрямованого на порушення порядку використання, охорони й відтворення даних земель, повинна бути встановлена підвищена юридична відповідальність.

ВИСНОВКИ

Важливою стратегічною метою державної екологічної, земельної, економічної та соціальної політики є сприяння розвитку органічного землеробства в Україні, істотне розширення площі тих сільськогосподарських угідь, що використовуються чи можуть бути використані для вирощення та/чи вироблення органічної сільськогосподарської продукції. Формування послідовного і виваженого, цілеспрямованого й ефективного законодавства, що було б спрямоване на врегулювання земельних відносин у сфері

²⁶ Порядок сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1032. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1032-2020-p>

органічного сільськогосподарського виробництва, не лише відповідало б курсу на подальше реформування земельних відносин, але і виступало б реальним чинником по забезпеченню продовольчої й екологічної безпеки.

Сучасна екологічна та економічна ситуації в Україні вказують, що є сприятливі перспективи для органічного землеробства, зокрема зростання попиту на екологічно безпечну сільськогосподарську продукцію на світовому ринку, наявність у структурі земельного фонду України значної площі земель, що характеризуються потенційно найродючішими найціннішими ґрунтами, і що наразі ще не зазнали впливу руйнівного процесу деградації. Динамічний ріст виробництва органічної сільськогосподарської продукції, що виробляється у процесі землеробства тією чи іншою мірою сприятиме задоволенню внутрішніх потреб держави, зокрема вирішенню продовольчої проблеми. А це дасть змогу забезпечити соціальну спрямованість й суспільну значимість органічного виробництва сільськогосподарської продукції.

Для запобігання й попередження погіршення якісного стану навколишнього середовища, отримуваної продукції та сільськогосподарських земель, що підлягають використанню при органічному землеробстві, на державному рівні повинна бути розроблена дієва система правових заходів, що закріплюється в актах земельного й екологічного, аграрного й інших галузей національного законодавства. Через реалізацію цих заходів повинна забезпечуватися екологічна безпека загалом сільськогосподарського виробництва, а також виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Необхідним є закріплення на нормативному рівні визначення поняття «органічне землеробство», «землі для ведення органічного землеробства», розробка та затвердження критеріїв для оцінки придатності земель (ґрунтів) для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, насамперед рослинного походження.

АНОТАЦІЯ

Здійснено дослідження поняття «органічне землеробство» правового інституту, що є складовою частиною органічного виробництва сільськогосподарської продукції. Окреслено нормативно-правові засади органічного землеробства та органічного виробництва сільськогосподарської продукції. Визначено, що особливості діяльності зі здійснення органічного

землеробства зумовлюють особливості правового режиму земель, які для цього використовуються. Зроблено висновок, що для запобігання й попередження погіршення якісного стану навколишнього середовища, отримуваної продукції та сільськогосподарських земель, що підлягають використанню при органічному землеробстві, на державному рівні повинна бути розроблена дієва система правових заходів, що закріплюється в актах земельного й екологічного, аграрного й інших галузей національного законодавства. Через реалізацію цих заходів повинна забезпечуватися екологічна безпека загалом сільськогосподарського виробництва, а також виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Запропоновано закріплення на нормативному рівні визначення поняття «органічне землеробство», «землі для ведення органічного землеробства», розробка та затвердження критеріїв для оцінки придатності земель (грунтів) для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, насамперед рослинного походження.

Література

1. Андрейцев В. І. Проблема удосконалення правового режиму органічних земель сільськогосподарського призначення. *Правові засади ведення органічного землеробства*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 – 30 вересня 2017 р.). Харків: «Доміно», 2017. С. 3–5.
2. Каракаш І. І. Органічне землеробство та перспективи його розвиток в Україні. *Правові засади ведення органічного землеробства*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 – 30 вересня 2017 р.). Харків: «Доміно», 2017. С. 80–84.
3. Ковальчук Т. Г. Щодо правового регулювання оцінки придатності земель (грунтів) для виробництва органічної продукції. *Правові засади ведення органічного землеробства*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 – 30 вересня 2017 р.). Харків: «Доміно», 2017. С. 105-106.
4. Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права: автореф. дис.. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2014. 21 с.
5. Кулинич П. Ф. Виробництво органічної та екологічно чистої сільськогосподарської продукції: земельно-правові аспекти. *Держава і право. Юрид. і політ. науки*. 2009. Вип. 43. С. 414–420.

6. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: *монографія*. Київ: Логос, 2011. 688 с.

7. Кулинич П. Ф. Формування агроекологічного іміджу України як країни органічного землеробства: земельно-правові проблеми. *Правові засади ведення органічного землеробства*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 – 30 вересня 2017 р.). Харків: «Доміно», 2017. С. 130– 133.

8. Піддубна Д. С. Правовий захист органічної продукції від генетично модифікованих організмів в Україні: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2015. 20 с.

9. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10 липня 2018 р. № 5448-д. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19>

10. Порядок сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1032. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1032-2020-п>

11. Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. № 970. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1032-2020-п>

12. Реализация потенциала сельского хозяйства региона: моногр. / кол. авторов: Н. Н. Балашова, Р. С. Шепитько, Е. Н. Кашинская и др. / под. ред. Шепитько Р. С. Волгоград: Волгоград. гос. ун-т, 2016.

13. Савельева О. М. Правове регулювання відносин в агросфері: *монографія* / за заг. ред. М. В. Шульги. Харків: Мадрид, 2017. 208 с.

14. Уркевич В. Ю. Про правове регулювання користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. *Юридичний радник*. 2009. № 2 (28). С. 7.

15. Хомінець С. В. Правове забезпечення підвищення родючості ґрунтів: *моногр.* Харків: Фінарт, 2015. 168 с.

16. Цилюрик Р. А. Органічне землеробство як елемент органічного сільськогосподарського виробництва: теоретико-правові засади. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 180–183.

17.Циліорик Р. А. Поняття земель для ведення органічного земледелія. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. № 33. С. 116–119.

18.Шульга М. В. Щодо правового режиму земель, які використовуються для органічного землеробства. *Правові засади ведення органічного землеробства: зб. матеріалів міжн. науково-практ. конференції (29-30 вересня 2017 р.) / за ред. Шульги М. В.* Харків: «Доміно», 2017. С. 234–237.

19.Шульга М. В. Особливості правового режиму земель в межах сировинних зон. *Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика: зб. матер. наук.-практ. конф. (м. Харів, 7 груд. 2018 р.)*. Харків: ТОВ «Оберіг», 2018. С. 203–205.

20.Ярмілка В. ЕМ-технологія – основа органічного землеробства. *Агроогляд*. 2015. № 1.

Information about the author:
Іквів Наталія Володимирівна,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economic-Legal Disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
26, Horodotska str., Lviv, 79007, Ukraine